

Dirck van Baburen

Jongen met mondharp 1621

UTRECHTSE CARAVAGGISTEN

Michelangelo da Caravaggio

Johannes de Doper ca. 1604

Kansas City, Nelson-Atkins Museum of Art

Michelangelo da Caravaggio (1571-1610)

De nieuwe stijl van Caravaggio betekende een radicale breuk met de rond 1590 ook in Italië heersende idealiserende stijl van het maniërisme. Met de introductie van een natuurgelukkig realisme oogstte hij grote bewondering, maar ook kritiek, vooral waar het de uitbeelding van heiligen betrof. Caravaggio's composities bestaan uit één of enkele figuren - vaak halffiguren - die groot en beeldvullend zijn afgebeeld, waardoor hun confronterende nabijheid wordt versterkt. De ruimte waarin zij zich bevinden is vaak ondefinieerbaar door de donkere of bijna effen achtergrond waarin de hoofdpersonen fel oplichten. Deze tegenstelling tussen de lichte en donkere partijen, dit *chiaroscuro*, is met het naturalisme één van de belangrijkste nieuwigheden in Caravaggio's werk. Al tijdens zijn leven drong de roem van Caravaggio door tot in het buitenland. Karel van Mander schreef in 1603 dat de schilder in Rome 'wonderlijkce dinghen' deed en dat hij met zijn werken 'groot gherucht, eere, en naem' had gekregen'. De Utrechtse waren dus enigszins voorbereid, maar de confrontatie met het echte werk moet hoe dan ook een overdonderende indruk op hen hebben gemaakt.

Ter Brugghen, Honthorst en Baburen in Rome

Hoewel Honthorst vanaf het moment dat hij zijn leertijd afsloot en op reis ging tot aan zijn dood de meest succesvolle van de drie is geweest, wordt Hendrick ter Brugghen beschouwd als de belangrijkste Utrechtse Caravaggist. Ter Brugghen (1588-1629) was ouder dan Honthorst en Baburen, en reisde dan ook als eerste naar Italië. Vast staat dat hij in de zomer van 1614 in Milaan was en waarschijnlijk ook in Rome en misschien zelfs in Napels is geweest. De datum van Ter Brugghens vertrek is onbekend, maar moet in elk geval na april 1607 liggen. Caravaggio was toen al uit Rome vertrokken. Hij ontvluchtte de stad in mei 1606 nadat hij in een duel zijn tegenstander dodelijk verwondde. Als Ter Brugghen vóór 1610 (het overlijdensjaar van Caravaggio) in Italië was, is

Gerard van Honthorst

De koppelaarster 1625

het theoretisch mogelijk dat hij Caravaggio in Napels, Malta of op Sicilië heeft ontmoet. De kans dat een dergelijke ontmoeting ook werkelijk heeft plaatsgevonden is echter buitengewoon klein.

Honthorsts Romeinse tijd is het best gedocumenteerd. Hij werd er beroemd vanwege zijn nachtstukken. Ze waren zo geliefd dat ze hem de bijnaam *Gherardo delle Notti* bezorgden. Anders dan bij Caravaggio, waar de eigenlijke lichtbron zelden te zien is, schilderde Honthorst een enkele kaars of toorts zichtbaar in beeld of deels of geheel bedekt door bijvoorbeeld de bladeren van een muziekschrift, of een hand die de kaarsvlam beschermt tegen uitdoven. Zoals in *De koppelaarster* duidelijk te zien is, zorgt het indirecte licht voor een aantrekkelijke intimiteit. Toen Honthorst in het voorjaar van 1620 Rome verliet om terug te keren naar zijn geboorteplaats, werd hij met enthousiasme door de thuisblijvers ontvangen. Men bouwde een feestje voor hem in herberg 'Het Poortgen' bij de Ganzenmarkt. De Utrechtse geleerde Aernhout van Buchell was er bij en uit zijn dagboek weten we dat zowel Abraham Bloemaert, Honthorsts leermeester, als Paulus Moreelse, die Baburen het schildersvak leerde, aanwezig waren. Van Buchell memoreert dat niet alleen het werk van de grote, beroemde Rubens het onderwerp van gesprek was, maar ook dat van Honthorst.

Baburen was ten tijde van het feestje nog in Rome. Zijn Italiaanse avontuur begon voor zover bekend in Parma. In 1617/18 werkte hij aan de decoratie van de Pietà-kapel in de San Pietro in Montorio in Rome. De monumentale compositie van *De graflegging van Christus*, waarvan het Centraal Museum een replica in bezit heeft, komt voor een groot deel overeen met Caravaggio's altaarstuk uit 1603 met hetzelfde onderwerp. Rond 1621 keerde Baburen terug naar Utrecht, waar hij in 1624 rond zijn dertigste stierf. Zijn oeuvre omvat een dertigtal schilderijen. Dat deze werken in een korte periode zijn ontstaan, draagt ertoe bij dat zijn werk stilistisch een eenheid vormt.

Voor wie en met wie werkte Hendrick ter Brugghen tijdens zijn verblijf in Italië? Waar woonde hij en wat schilderde hij? We weten het niet. Het enige dat bekend is, is dat hij in de zomer van 1614 in Milaan was en samen met een collega van daaruit via Zwitserland terugreisde naar huis. Dat Ter Brugghens eerste schilderij pas vijf jaar later is ontstaan, is nauwelijks denkbaar. Toch is de gesigioneerde en 1619 gedateerde *Aanbidding van de*

Dirck van Baburen

De graflegging van Christus 1617 - 1621

Open

Dinsdag t/m zondag 12.00 - 17.00

Vrijdag 12.00 - 21.00 uur

dick bruna huis: dinsdag t/m zondag 10.00 – 17.00 uur

Gesloten op 25 december, 1 januari en 30 april

Prijzen

€ 8

€ 5 voor 13-18 jaar / studenten / 65+ / CJP / U-pas

Gratis voor CMclub / MK / t/m 12 jaar (excl. dick bruna huis, kinderen € 2,-).

Nieuwsbrief

Wilt u maandelijks per e-mail op de hoogte gehouden worden van tentoonstellingen en activiteiten in het Centraal Museum? Meldt u dat aan voor de digitale CM Nieuwsbrief via nieuws@centraalmuseum.nl

*Tekst: Liesbeth M. Helmus – Conservator Oude Kunst
Tenzij anders vermeld maken de schilderijen deel uit van de
collectie van het Centraal Museum.*

**centraal
museum**

Centraal Museum

www.centraalmuseum.nl

Tel: 030 2362362

Fax: 030 2332006

Mail: info@centraalmuseum.nl

Nicolaaskerkhof 10, Utrecht, buslijn 2

Joachim Wtewael

De aanbidding van de herders 1598

Leerschool in Utrecht

Ter Brugghen, Honthorst en Baburen leerden de eerste beginselen van het schildersvak in hun geboortestad Utrecht. De eerste twee in het grote atelier van Abraham Bloemaert en de laatste bij Paulus Moreelse. Bloemaert (1566-1651), die in zijn lange carrière verschillende stijlen beoefende, werkte in deze begintijd vooral als maniërist. Kenmerkend voor deze stijl is de overdreven elegantie van de figuren. Ze hebben lange, geïdealiseerde lichamen en zijn geplaatst in gekunstelde, onmogelijk na te bootsen houdingen. De composities worden gekenmerkt door een *horror vacui* (angst voor leegte) en het palet bestaat hoofdzakelijk uit pasteltinten. Bloemaerts tijdgenoot Joachim Wtewael (1566-1638) is de belangrijkste Noord-Nederlandse maniërist. Van zijn hand is de *Aanbidding van de herders*. Voorbeelden van Bloemaerts vroege werk zijn *Jozef en zijn broers* en *Mercurius, Argus en Io*. Paulus Moreelse (1571-1638) is de derde grote meester van de generatie Bloemaert en Wtewael. Hij is mede bepalend geweest voor het karakter van de Utrechtse schilderkunst aan het begin van de zeventiende eeuw. Moreelse maakte naam als portretschilder en bekwaamde zich in het pastorale genre.

Utrechters naar Italië

Dat de jonge garde ter afsluiting van de leertijd naar Italië reisde, was te verwachten. Een eeuw eerder had ook de Utrechter Jan van Scorel (1495-1562) zijn leerperiode afgesloten met een lange reis die hem via Duitsland en Oostenrijk naar Italië bracht. Hij vestigde zich rond 1522 in Rome, waar hij door paus Adrianus VI, die Utrechter van geboorte was, benoemd werd tot beheerder van de verzameling antieke beelden in het Vaticaan. In deze functie volgde hij zijn grote voorbeeld Rafaël op, die in 1520 was overleden. Hij kwam te wonen in het Vaticaans paleis, wat hem de bestudering van de schilderijen van Michelangelo en Rafaël wel heel eenvoudig maakte. Toen de paus in 1523 overleed keerde Scorel terug naar Utrecht. *Het Lokhorst drieluik* (1526/27) is het eerste grote werk dat van na zijn terugkeer bekend is. Met de introductie van de vormtaal van de Italiaanse Renaissance in de schilderkunst van de Noordelijke Nederlanden bracht Scorel een omwenteling teweeg, die hem de bijnaam 'Lanteeren-drager' en 'Straet-maker onser Consten' bezorgde. De Utrechtse Caravaggisten introduceerden op hun beurt het naturalisme, het chiaroscuro en het Italiaanse drama van Caravaggio in het Noorden.

Hendrick ter Brugghen

De roeping van Mattheus 1621

De Utrechtse Caravaggisten

Rond 1620 was Utrecht het centrum van een nieuwe, opmerkelijke stroming in de schilderkunst. Hendrick ter Brugghen, Gerard van Honthorst en Dirck van Baburen introduceerden er het Utrechts Caravaggisme, de Noord-Nederlandse variant van een internationale stroming die niet alleen in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, maar ook in Frankrijk, Spanje en Italië furore maakte. Het grote voorbeeld was de Italiaanse schilder Caravaggio. Diens nieuwe manier van werken deed de culturele elite rond 1600 in Rome schudden op zijn grondvesten. De Utrechters maakten kennis met zijn werk tijdens hun reizen naar Italië. Met de schilderijen die zij na terugkeer in Utrecht produceerden, beïnvloedden zij op hun beurt de grote meesters van Hollands Gouden Eeuw: Rembrandt, Frans Hals en Johannes Vermeer. Het Centraal Museum bezit de grootste en belangrijkste collectie Utrechtse Caravaggisten ter wereld.

Gerard van Honthorst

Portret van Amalia van Solms 1632

Anders dan Ter Brugghen en Baburen schildert Honthorst geen realistische lelijkheid, maar geïdealiseerde, gladde classicistische figuren die bij de aristocratie buitengewoon goed in de smaak vallen. In het voorjaar van 1628 reisde hij naar Londen waar hij opdrachten kreeg van het Engelse hof en na 1630 kreeg hij eveneens vaste voet aan het Haagse hof van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Toen Honthorst in 1656 in Utrecht overleed liet hij een zeer omvangrijk oeuvre na van meer dan 500 schilderijen, waarvan circa 200 portretten.

Van Caravaggio naar Rembrandt

De bloeiperiode van het Utrechts Caravaggisme lag tussen 1620 en 1630. Het nieuwe idioom dat Ter Brugghen, Honthorst en Baburen na terugkeer uit Italië introduceerden zette de toon voor jonge kunstenaars als Rembrandt die zich specialiseerden in figuurstukken. Door niet zelf naar Italië te gaan, maar zich te inspireren op het werk van de teruggekomen Utrechtters, brak Rembrandt met een lange traditie. Rembrandt's beide leermeesters waren nog wel naar Italië geweest en ook zijn eerste opdrachtgever, Constantijn Huygens spoorde hem aan om de reis te ondernemen. Rembrandt echter wilde zijn carrière niet onderbreken en, wat belangrijker is, voelde kennelijk geen enkele behoefte om erheen te gaan. Er was sprake van een nieuw vertrouwen, een oprecht gevoel van onafhankelijkheid in de Lage Landen. De nieuwerwetse, moderne Hollandse schilderkunst droeg dankzij de Utrechtters de sporen van de revolutionaire omwenteling die Caravaggio rond 1600 in Rome in de schilderkunst had veroorzaakt. De bloei van de Hollandse schilderkunst in de Gouden Eeuw bouwde voort op het Utrechts Caravaggisme, maar maakte er tegelijkertijd een einde aan.

Hendrick ter Brugghen

De vrolijke drinker ca. 1625

koningen uit de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam nog steeds zijn vroegste onbetwiste werk. Uit de periode tussen 1619 en 1629, het jaar van Ter Brugghens dood, zijn ruim 80 schilderijen bekend. In een groot aantal werken is de invloed van Caravaggio onmiskenbaar. Zo is *De roeping van Mattheus* geïnspireerd op de versie die Caravaggio rond 1600 schilderde voor de Contarelli kapel in de San Luigi dei Francesi te Rome.

De Utrechtse variant

Ter Brugghens schilderijen zijn een geheel persoonlijke interpretatie van het werk van zijn grote voorbeeld. Net als Caravaggio schildert hij direct naar de natuur. Ook hij gaat hierin soms zo ver, dat afschuw zijn deel is. Een rottend en kapot geslagen gebit zoals dat van *De vrolijke drinker* uit 1625, door Ter Brugghen zo gedetailleerd weergegeven dat een specialist de oorzaak van het bederf uit de afwijking van het gebit meende te kunnen destilleren, vinden we echter zelfs bij Caravaggio niet terug. Heel eigen is bovendien Ter Brugghens coloriet. Waar Caravaggio kiest voor warme bruine tinten, plaatst Ter Brugghen blauwe naast violette, en roze naast roomwitte tonen wat resulteert in een zilverachtige gloed, die we later terugvinden in het werk van Johannes Vermeer.

Ook Baburen schildert lelijkheid en grofheid. Zeer kenmerkend voor zijn werk zijn de geprononceerde, vaak bruinrood verbrande kokkerds van neuzen en de wijd uit elkaar geplaatste kraalogen met zware oogleden. Het eerste werk dat van Baburen bekend is na zijn terugkeer in Utrecht, is de *Jongen met mondharp* uit 1621. Het idee een muzikant geïsoleerd en als halffiguur uit te beelden is afkomstig van Caravaggio. Het thema werd niet alleen in Utrecht, maar ook in andere steden zoals Haarlem en Leiden zeer populair. Frans Hals bijvoorbeeld schilderde zijn beroemde *Luitspelende nar* omstreeks 1623.